

A KULTÚRA EGYETEME ÉS AZ EGYETEM KULTÚRÁJA

KLIMA GÁBOR

ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest

E-mail: klimagabo@gmail.com

Becérkezett: 2023. szeptember 20., elfogadva: 2023. október 3.

RONALD BARNETT, SØREN S. BENGTSEN & RIKKE T. NØRGÅRD: *Culture and the University: Education, Ecology, Design*. London, 2022. Bloomsbury Academic. 1 Online-Ressource. ISBN: 978-1-3501-9302-4

A kultúra bárminemű megjelenése egyetemi kontextusban érdekes és kutatható terület. A Bloomsbury Kiadó *Culture and the University – Education, Ecology, Design* című kötete ezt a felismerést igyekszik formába önteni, átfogó képet nyújtva az olvasók számára. A felsőoktatás-kutatás különböző összefüggéseit tárja fel a Bloomsbury több hasonló témájú könyve is, amelyek szintén érdekes és hasznos forrásul szolgálhatnak, és minden bizonnyal vannak köztük jelen kötetnél könnyebben befogadható művek is. Mivel a szerzőhármas szövege transzdiszciplináris jellegű – egyszerre tárgy neveléstudományi, kultúratudományi, oktatáspolitikai, társadalomtudományi és esetenként filozófiai (elsősorban nevelés-, társadalom- és tudományfilozófiai) kérdéseket és jelenségeket –, ezért befogadása időnként igényel némi türelmet és kitartást. Ez nem is történhet másként, hiszen maga a kultúratudomány is egy szerteágazó, számos diszciplínát magában foglaló halmaz.

A könyv alapvetően a kultúra lehetséges pozícióit vizsgálja az egyetem lehetséges pozícióival összefüggésben. Innen kiindulva több irány, több terület és legfőképpen több dilemma bontakozik ki, melyek tárgyalása négy fejezetben történik. Az alcím

jelzi, melyek az elsődlegesen alkalmazott, figyelembe vett elemzési irányok: oktatás, környezet és dizájn. Ez alapján nem tévedhetünk nagyot, ha magunkban a kiadványt az egyetem, a kultúra, a környezetkultúra (ami az angol „design” érdekes magyarázata) és az oktatás kulcsszavakkal látjuk el. A tartalom azonban ennél jóval tagoltabb, és érdekes módon több olyan megállapítást is tartalmaz, amely már-már programalkotó szöveget sejtet. Elsősorban az egyetemek kulturális küldetéstudatának („determináltság” talán már erős lenne) és társadalmi felelősségének hangsúlyozására gondolok.

Az első fejezet (*Warring Cultures and a Universal Culture* – Ronald Barnett) a különböző kulturális szembenállások szemszögéből vizsgálja az egyetem elképzelt lehetséges pozícióit. Olyan kortárs jelenségeket és lehetséges konfliktusforrásokat vizsgál, amelyek többnyire megosztják a társadalmat. Ebben a státuszában az egyetem lehet passzív vagy aktív (*critic or player*), de a szerző megítélése szerint mindenképpen egyfajta kulturális mérceként kell(ene) funkcionálnia. Vagyis nem lehet értékesleges. Ez a szöveg talán legfontosabb állításainak egyike. Ebben a státuszában a mindenkori egyetem egyfajta örök

és univerzális kultúra hordozója, a tudás elképzelt legmagasabb szintjének birtokosa. (Hiszen mi más is lehetne?) A fejezet címe is erre utal: *Warring Cultures and a Universal Culture* vagyis Háborúzó (hadakozó, harcoló, szembenálló) kultúrák és az univerzális¹ kultúra. A kultúrharc beköszöntött az egyetemre, és ez állásfoglalásra késztet, elmozdít a korábban jellemző semleges pozícióból. A kötet szerzői szerint azonban ez rejt magában némi kockázatot, amennyiben elkötelezetté tehet különböző ideológiák irányába. Vagyis mégiscsak semlegesnek kéne maradni. Avagy megvívni a kultúrharcot az értékállítások mentén. Bonyolult ügy. Mindenesetre érdemes kiragadni kontextusából néhány olyan területet, ahol az egyetemeken (elvileg) kultúrharc zajlik. A teljesség igénye nélkül: *cancel culture*, ökológiai ideológiák, kolonizáció és dekolonizáció, poszthumanizmus és a liberális konzervatív vagy új populista ideológiák szembenállása. Természetesen a sort lehetne folytatni, pusztán érzékeltetni kívántam, hogy a szerző a kultúrharc változatos aspektusait emeli ki. Mivel a kötet az egyetemek és a kultúra általánosabb összefüggéseit vizsgálja, ezért mélyreható elemzést egy-egy ilyen terület kapcsán ne várjon az olvasó (ez nem is volt cél), inkább csak érzékeltetni kívánja, hogy a mai társadalmakat foglalkoztató kérdések az egyetemek világában is jelen vannak, és töréspontokat jelenthetnek a különböző állásfoglalások mentén.

Lehetséges-e olyan „kultúrák feletti kultúra”, avagy egyetemes kultúra létrehozása és létezése, amely a kultúrharccal szemben az állandóságot, az egyetemes értékeket és a békét hordozza magában?

¹ Az angol „universal” és „university” közös szótöve többszörösen kihasznált összecsengés a könyv különböző fejezeteiben (magyar megfelelői lehetnének a világegyetem és az egyetem), habár a cikk írója szerint esetenként főlöszlegesen túlhangsúlyozott etimológiai ügyeskedésről van szó.

A szerző teszi fel magának ezt a kérdést, a válasz pedig nem egyértelmű. Mindenesetre a kultúrákat összefogó, az egyetemes jó érdekében cselekvő kultúra képviselőjét látja az egyetem tényleges és fő feladatának: az ilyen szellemű cselekvést és értékvállalásokat bátran kinyilatkoztatva, iránymutatásul szolgálni minden társadalmi alrendszer számára.

Ezen a ponton valószínűleg felmerül az olvasóban, hogyan is definiálják a szerzők a kultúrát, avagy milyen megközelítéseket alkalmazva bontják ki elméleteiket. Hozzá kell tenni, hogy a kultúra definiálását nem tekinti feladatának a könyv, mivel magát a kultúrát egy sajátos perspektívából (ti. az egyetemekéből) vizsgálja. Azért a szerzők természetesen maguk is érzékelik, hogy nem térhetnek ki a definíciós problémák elől, ezért a bevezetőben tizenkét kultúraértelmezési keretet határoznak meg, amelyeknek relevanciájuk van a kultúra és az egyetem szempontjából. Ezek röviden a következők:

1. **Kultúra mint kollektivitás** (*Culture as collectivity*): Jellemzői azok az írások, nyelvek, idiómák, gyakorlatok és szimbólumok, amelyek értelmet adnak egy közösségnek.
2. **Kultúra mint befelé fordulás** (*Culture as inward dwelling*): A kultúra természetes tendenciaként magában hordozza a nem reflektív elemeket; így beszélhetünk egy kor kultúrájáról. A kritikai önvizsgálattól való tartózkodás teljesen érthető, mivel ez a reflexió a kultúra széttöredezéséhez vezethet.
3. **Kultúra mint ideológia** (*Culture as ideology*): A kultúra olyan kollektív érdekek hordozója, amelyek ideológiát alkotva szisztematikusan és részlegesen reprezentálják a világot. A kultúra egy torzító mechanizmus, és könnyen esik a nacionalizmus csapdájába. Amikor különböző államok arról kezdenek beszélni, hogy egyetemeiknek kultu-

- rális szerepük van, az mindenképpen óvatosságra intő pillanat.
4. **Kultúra mint felemelő közeg** (*Culture as elevation*): A kultúra annyira „el van foglalva önmagával”, hogy kezdi elhinni saját ideológiáját. Normatív jelleget ölt, státuszt, kiváltságokat és felsőbbrendűséget tulajdonít magának. A kívülállókat egyértelműen kulturálisan hátrányos helyzetűek, sőt „kulturálatlanok”.
 5. **Kultúra mint hatalom** (*Culture as power*): Egy rétegzett társadalomban a kultúra társadalmi tőke formáját ölti, és így hatalomként használható. Számos kultúra közül az egyik lehet domináns, és ennek érdekében lépéseket tesz uralmának megőrzése, sőt továbbfejlesztése érdekében. Az egyetemi (*academic*) világban ez a STEM-diszciplínák hegemóniája.
 6. **Kultúra mint kritika** (*Culture as critique*): A kultúra a kritika, az ellenállás és az emancipáció fogalmain is alapulhat. Egy kultúra erejét egy másik (esetleg domináns) kultúrával szembeni ellenszenvéből nyerheti, és ellenkultúrává válhat.
 7. **Kultúra mint eszköztár** (*Culture as instrumentalism*): Bár a kultúra erős önreprodukciós (autopoietikus) tendenciákkal rendelkezik, mégis éppen azáltal tartja fenn saját identitását és életerejét, hogy elhelyezi magát a világban. Manővereiben tehát van egy kis instrumentalitás. Az instrumentalizmus az egyetemek plurális szervezeti kultúrájában is megmutatkozik, nem utolsósorban túlélésük biztosítékaként az „alattomos időkben”.
 8. **Kultúra mint megerősítés** (*Culture as endorsement*): A kultúra saját magát megőrző tendenciáival természetesen támogató irányultsággal rendelkezik. Azáltal, hogy saját értékrenddel (értékháttérrel) rendelkezik, hallgatóságosan jóváhagyja a dolgokat, és így felment minket az erkölcsi felelősség alól.
 9. **Kultúra mint önmegvalósítás** (*Culture as self-realization*): Ha egy kultúra fenn akar maradni, akkor teret kell adnia az egyének önmegvalósításának.
 10. **Kultúra mint törekvés** (*Culture as aspiration*): A kultúra mindig védi a múltját, de egy változó világban fenntartva lendületét, gyakran tartalmaz kifejezett jövő- vagy jövőkép-orientációt. Arra törekszik, hogy a rendelkezésre álló kulturális erőforrások mozgósításával maximalizálja értékeit.
 11. **Kultúra mint elnyomás** (*Culture as repression*): A kultúra olyan eszköz, amellyel egy közösség diszkurzív, nyelvi és narratív hegemóniát gyakorolhat egy másik felett, és ezzel a társadalmi elnyomás egyik formáját gyakorolhatja.
 12. **Kultúra mint „kiválóság”** (*Culture as 'excellence'*): Az érett kultúra kénytelen kialakítani a saját értékhierarchiáját.
- A szerzők kultúrához fűződő viszonyának, az értelmezési kereteknek a tisztázása után Rikke Nørgård a második fejezetben felvázolja az egyetem mint tér koncepcióját (*Designing for Cultural Places*). Különbséget tesz a valós, fizikai tér és a fiktív, vagyis kulturális és szociokulturális tér között. A kettő azonban összefügg, sőt, a szerző szerint nem is különválasztható. Ugyanis az egyetemi polgárok az ágensek, vagyis a kultúratermelők, kultúralétrehozók, fogyasztók stb., az egyetem pedig a kultúra fizikai tere, amely közvetlen összefüggésben (szimbiózisban) áll a termelőkkal. Az egyetem a kultúra tere és olyan, amilyenek azok, akik a kultúrát termelik benne. Nem az épített tér értendő rajta, hanem egyfajta szociomateriális konstrukció, amelyet a dizájn eszközeivel tervezhetünk meg (*social design*, vagyis társadalmi tervezés).

Ezen a ponton ér össze az építészet és a kulturális tér tervezése.

A könyv szerint az egyetem inkább egyfajta ideiglenes térként funkcionál, amelyet „áthaladó forgalomra” terveztek. Vagyis nem az egyének (egyetemi polgárok) valós életvilágának része, inkább a „valódi” életükkel szemben definiálják. Ez annyiban vitatható, hogy az életvilág élménye, felfogása, megtapasztalása és definiálása nyilvánvalóan szubjektív terület. A szerző azonban többször hangsúlyozza, hogy az egyetem terének két rétege van, és ezek meghatározzák az egész egyetem karakterét. Az egyik az élettelen, immateriális tér – az egyetem koncepciója; a másik a valós, fizikai tér – az egyetem világa. Kívánatos az előbbi átalakítása az utóbbivá, hogy olyan kulturális teret hozzunk létre, ahol az egyetem az életvilág részét képezi. Nehéz lenne ezzel vitába szállni, már csak azért is, mert végső soron olyan helyeket (tereket, világokat, funkciókat stb.) tervezhetünk és hozhatunk létre, ahol az emberek jól érzik magukat. Az ilyen helyek visszahatnak, vagyis a kultúrateremtő ágensek (az egyetem használói) jó és helyes dolgokat fognak cselekedni, amennyiben jól érzik magukat az adott térben. Ez nem mellesleg a „jó dizájn” alap gondolata is.² Az egyetem tehát egyszerű, élettelen térből váljék egy komplex, heterogén entitássá (divatos kifejezéssel élve: ökoszisztémává), ahol maga is megszemélyesített létező.

Ehhez a könyv a következő fejezetben (*The Atmospheric University and Cultural Atmospheres*) konkrét segítséggel és tanácsokkal szolgál, amelyben a szerző, Rikke Nørgård, az atmoszféra és az atmoszféra-

tervezés kérdését járja körül. Értelmezésében az atmoszféra, a kulturális légkör tervezése (*atmospheric design*) a kultúra és környezet kontextusában azokra a helyekre utal, ahol élünk, lélegzünk, érzünk, gondolkodunk stb., illetve az ilyen terek komplex, integrált egészére. Ilyenformán könnyen belátható, hogy ha új épületet vagy teret tervezünk, esetleg új politikai vagy kulturális szempontokat vezetünk be lokálisan, az az egész egyetem légkörére (atmoszférájára) kihat. Vagyis arról van szó, hogy milyen érzetek, érzések, érzékek stb. alapján és által fogalmazódik meg bennünk az egyetem képe (ideája). Ez pedig egy tervezhető (!) dolog. Az *atmospheric design* segítségével kulturális értelemben is befolyásolni tudjuk az egyetem működését oly módon, hogy a felhasználók (a kulturális termelők, az ágensek) érzékeit befolyásoljuk.

A kulturális légkör tervezése azt jelenti, hogy az akadémiai kultúrákon belül a képzeletbeli gondolkodás, a cselekvés és a létezés számára tápláló légkört teremtünk. Ez nem a dolgok meghatározottságára vonatkozik, hanem arra, ahogyan azok a térbe sugároznak, a kimenetükre mint atmoszférateremtőkre. Ily módon az *atmospheric design* a helyek és dolgok kifejező és affektív erejével foglalkozik. A könyv fontos megállapítása, hogy az atmoszfératervezést ne keverjük össze a neoliberális értelemben vett „brandeléssel”, ahol az egyetemet csak valamilyen jól körülírt stratégiai cél érdekében pozícionáljuk valahova. A fejezet végén az atmoszféra szinte már identitásképző erőként jelenik meg, és az egyetemi polgár kollektív cselekedetei által, az egyetemmel eggyé válva valósul meg.

A jövő egyeteme tehát atmoszferikus, kulturális és még sok egyéb, de mindenképpen nyitott és hálózatos. Legalábbis a következő fejezetek szerint, amelyek a jövő egyetemének tervezésével, a spekulatív dizájn módszerével és a hibrid

² A gondolat Max Billtől származik, aki a formatervezést egy társadalmi dimenzióval gazdagította és a jó vagy helyes dizájnt tulajdonképpen kivezette a materiálisból az immateriálisba. *Die gute Form* néven először 1949-ben publikálta ezzel kapcsolatos gondolatait egy általa tervezett szék kapcsán.

egyetem koncepciójával foglalkoznak. Itt különböző módszertanokon keresztül a konkrét tervezésre kapunk javaslatokat. A változásnak azonban kollektív, közösségi folyamatnak kell lennie, amelynek során a sok különböző vélemény és érdek összhangra jut. Ezt szolgálja többek között a spekulatív dizájn módszere. Ez egy sajátos és különleges tervezési megközelítés, amely a spekulációt, a képzeletet és a kritikus-kreatív jövőalkotást helyezi előtérbe a használhatósággal, valószínűséggel vagy megoldáskereséssel szemben. Ennek segítségével eljuthatunk a társadalommal mélyen összefonódó egyetemig (*networking university*), amely közösségi, hálózatos és nyitott. Erre két módszert javasol a szerző: *Collaborative Open Online Projects (CO-OP)* és *Global Online Interuniversity Teaching (GO-IT)*. Vagyis az egyetem legyen részt minél több nemzetközi együttműködésben és tartson online kurzusokat szélesebb rétegek számára. Ezek olyan új és nyitott együttműködési formák, amelyek egy alternatív egyetemi formát hozhatnak létre. Innen el is jutunk a „hibrid egyetem” koncepciójáig, ahol az egyetem közösségi funkciókkal bővül, és térben is tagozódik. Egy adott közösség központjává válik kulturális és akár még gazdasági értelemben is. „Falak nélkül” szervesül, és lényegében a tudástranszfer központja lesz, ezen keresztül pedig a tudáson alapuló társadalom központjává is válhat.

A következő fejezet (*Within and beyond Culture*) szerzője, Søren Bengtsen szerint az egyetem önmagában is egy kulturális formáció, méghozzá olyan, amely a tudáshoz való viszonyunkat és fundamentális tiszteletünket tükrözi vissza, amely így a kultúra legmagasabb szintű megnyilvánulásának is tekinthető. Bengtsen Szent Ágostontól, Aquinói Szent Tamástól, illetve Descartes-tól kiindulva lendületesen vezeti le az egyetem mint kulturális létező történeti és elméleti beágyazottságát. A

kultúra szintjeiről nem tesz állításokat, de akarva-akaratlanul is sugallja az egyetem (kulturális értelemben vett) mindenek feletti állását. Ez nyilvánvalóan szembemegy a kulturális és hatalmi dekolonizációval, amelyek fontosságára a korábbi fejezetek hívták fel az olvasó figyelmét. Innen pedig már meg is érkezünk a *cultural leadership*, vagyis a kulturális vezetés kérdéséhez. Bengtsen intézményvezetői módszereket javasol, egyben felsorolja, mik a jó vezető ismérvei.

Az utolsó fejezetben (*Dialogical Imaginings*) Ronald Barnett egyfajta játékot űz. Véletlenszerűen rakja egymás mellé a megelőző fejezeteket, így vonva őket egyfajta párbeszédbe. Abból kiindulva, hogy nincsen káosz rend nélkül, szellemesen minden rész első, második, harmadik és negyedik fejezetét párosítja össze, hogy így különböző kombinációkat kapjon.³ Ezzel a négy párosítással kíván átfogó képet alkotni a könyv egészéről. Többé-kevésbé sikerül is neki. Hogyan lehetséges ebben a felfokozott tempóban és versenyben az egyéni hang megtalálása? Mitől lesz egy egyetem egyedi? Ezeket a kérdéseket teszi fel a szerző a fejezet elején. Történeti példákon keresztül világít rá, hogy minden egyetemnek van története, azonban nem ad meghatározást az egyéni történetek eredetére, csupán kiemeli azok fontosságát. A karakter pedig a hibákban és a gyengeségekben rejlik, vagyis nincs tökéletes egyetem.⁴

³ „Drawing on these methods and laws of association, the first, second, third and fourth chapters of each part were bundled together, creating four new lateral parts: Chapters 1-1-1, Chapters 2-2-2, Chapters 3-3-3 and Chapters 4-4-4” (177. o.).

⁴ Érdekes egyébként, hogy a különböző funkciójú és karakterű egyetemeket a szerzők folyamatosan homogenizálják, egységes kulturális küldetéssel ruházzák fel. Vagyis nem tesznek különbséget egyetem és egyetem között annak mérete, funkciója, földrajzi elhelyezkedése stb. alapján.

A végjegyzetből (*Endnote - Uniting the University and Even the Earth: The Twin Cultures* – Ronald Barnett) megtudhatjuk, hogyan viszonyul az egyetem kultúrája az öt körülvevő világ kultúrájához. Itt végre kiderül, hogy az egyetem kultúrája nem különálló kultúra, hanem szerves része az egésznek, így nem választható el az öt körülvevő világtól. A könyv kiinduló problémafelvetése tulajdonképpen ez volt: A kultúra és az egyetem kérdése elsősorban az egyetemen belüli kultúra kérdése, vagy elsősorban az egyetem és a szélesebb társadalom kultúrája közötti kapcsolatok kérdése? A válasz: igen és igen, mivel a két „ikerkultúra” (*twin culture*) nem választható külön.

A könyv arra tesz kísérletet, hogy feltárja az egyetemek és a kultúra viszony-

rendszerét. Teszi ezt egy jól meghatározott elméleti megközelítéssel. Miután felépítette az elméleti keretrendszerét, ajánlásokat fogalmaz meg az egyetem ennek megfelelő átalakítására, majd az állításokat összegezve levonja a konzekvenciákat. Összességében egy érdekes kísérletet látunk arra, hogyan definiálhatjuk újra az egyetem helyét és szerepét a 21. század folyamatosan változó kulturális, politikai és társadalmi tereiben, és valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük, hogy a szerzők ebben a képlékeny, folyamatosan mozgásban lévő, alakuló és bizonytalan tájban vezető szerepet szánnak az egyetemnek.